

K počátkům české a slovenské byzantologie

P. J. Šafařík – J. Bidlo – M. Weingart

LUBOMÍRA HAVLÍKOVÁ (PRAHA)

Počátky české a slovenské byzantologie jsou v historiografii často spojovány se jmény dvou vědeckých osobností: P. J. Šafaříka (1795–1861)¹ a M. Weingarta (1890–1939).²

Oba byli vynikajícími slavisty. Šafaříka řadíme k zakladatelské generaci české a slovenské slavistiky. Jeho pojetí slavistiky bylo velmi široké. Položil tím základy řady nových vědních oborů, které se postupně konstituovaly jako samostatné disciplíny.³

¹ K. Paul: *Pavel Josef Šafařík, život a dílo*, Praha 1961; *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*. Biograficko-bibliografický slovník, Praha 1972, s. 443–449; A. Dostál: *Šafařík jako byzantolog*, in: *Slovanské štúdie VI: Odkaz P. J. Šafaříka*, Bratislava 1963, s. 217–222; M. Kudělka – Z. Šimeček – R. Večerka: *Česká slavistika v prvním období svého vývoje od počátku 60. let 19. století* (=Práce HÚ AV ČR, řada A, sv.12) Praha 1995, s. 264–272. *Pavol Jozef Šafárik. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200.výročia narodenia P. J. Šafárika* [=Acta facultatis philosophicae Universitatis Šafaříkianae. Literárno-vedný zborník 12 / Jazykovedný zborník 13 / Historický zborník 5] Prešov-Martin 1996.

² *Československé práce*, s. 511–513; M. Kudělka – Z. Šimeček – V. Štastný – R. Večerka: *Československá slavistika v letech 1918–1939*, Praha 1977, s. 137–138, 166 sq.; Z. Hauptová: *Palaeoslovenistika na Univerzitě Karlově (Fr. Pastřnek, M. Weingart)*, in: *Slavica Pragensia ad tempora nostra. Konference k 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě*, Praha 1998, s. 15–19; ead., Miloš Weingart (1890–1939), *Byzantinoslavica* 60 (1999) 1–8. V příspěvku nejsou zahrnuty Weingartovy práce slovakistické.

³ Jde např. o paleoslovenistiku, literární historii a komparatistiku, bulharistiku, balkanistiku, slovanskou archeologii, historii, kulturní antropologii aj. Viz L. Havlíková: *P. J. Šafařík a Velká Morava*, in: *Aktuální otázky slovanské fi-*

Weingartovy slavistické zájmy byly poněkud vyhraněnější, specializovanější, jak to přinášely nové vědecké poznatky a rozvoj filologických oborů. Přesto se vyznačovaly velikou šíří, která, jak uvedla Z. Hauptová⁴ ve svém referátu na konferenci k 150.výročí založení katedry slavistiky na Filozofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, „byla ještě dědictvím slavistiky devatenáctého století.“

Šafařík se narodil v Kobeliarovu; po absolvování studií na lyceu v Kežmarku (1810–1814) a univerzitě v Jeně (1815–1817), působil jako vychovatel v Bratislavě (1817–1819). Poté zakotvil jako ředitel a profesor na pravoslavném srbském gymnáziu v Novém Sadu (1819–1833). Odtud přešel roku 1833 do Prahy a Praha mu zůstala domovem až do konce jeho života. Roku 1848 byl jmenován mimořádným profesorem srovnávací filologie na pražské univerzitě, ale přednášky nekonal a svého místa se vzdal ve prospěch F. L. Čelakovského. Šafařík je autorem dvou vynikajících prací, analytické *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* a syntetické – *Slovanských starožitností*,⁵ dosud v mnohém nepřekonaných. Slovanský filolog, znalec staroslověnštiny, církevněslovanské literatury a byzantolog A. Dostál zhodnotil a označil Šafaříka jako byzantologa.⁶ Opodstatnění pro toto tvrzení mu poskytly *Slovanské starožitnosti*. Komplexní, interdisciplinární, syntetické pojetí a vylíčení nejstarší historie slovanských národů, zejména v jižní a jihovýchodní Evropě, jak ji zde Šafařík prezentuje, by nebylo možné bez jeho hluboké znalosti pramenů byzantské provenience⁷ a problematiky byzantsko-slovanských vztahů. Přes nesporné byzantologické aspekty Šafaříkova díla však na počátku druhé poloviny 19.století nelze mluvit v našem geopolitickém prostoru o byzantolozích nebo byzantologii v jejím klasickém pojetí.

lologie a Šafaříkův vědecký odkaz, Praha: Slovanský ústav 1996 [=Slavia 65 (1996)], s. 89–98, zejména s. 98; ead., P.J. Šafařík a studium historie Slovanů. Několik poznámek, in: Pavol Jozef Šafařík, s. 365–369.

⁴ Z. Hauptová: *Palaeoslovenistika*, s. 17.

⁵ P. J. Šafařík: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Buda 1826 (něm též. Leipzig 1837, 1852; angl. Andover 1834, New York 1850); id., *Slovanské starožitnosti*, I-II, Praha 1862–1863².

⁶ A. Dostál, op. cit. Cf. L. Havlíková, P. J. Šafařík a Velká Morava, s. 89–98.

⁷ Šafařík znal francouzské a německé edice byzantských pramenů a pracoval s nimi. Sám vydal in extenso v Přílohách ke *Slovanských starožitnostem* z byzantských pramenů např. Prokopia z Kaisareie nebo Konstantina Porfyrogeneta.

Uplynula ještě dlouhá doba než byla u nás na počátku 20. století zformována byzantologie jako ucelená vědecká disciplína. Její institucionální základnou se stal Slovanský ústav, který vznikl z podnětu⁸ tehdejšího prezidenta Československé republiky *T. G. Masaryka*. Masaryk dal také ideový impuls k založení sborníku pro byzantsko-slovanské vztahy *Byzantinoslavica* a finančně ho podpořil. Sborník našel zázemí v byzantologické komisi Slovanského ústavu⁹ a vydání jeho prvních osmi svazků je neodmyslitelně spjato se jménem M. Weingarta.

Weingart se narodil v Praze; zde vystudoval slovanskou a klasickou filologii a učil na malostranském gymnáziu (1914–1918). Roku 1919 se habilitoval na Karlově univerzitě pro obor slovanské filologie, ale profesorem srovnávacího jazykozpytu slovanského a staroslověnštiny na téže alma mater se stal až r.1926, po odchodu svého učitele Fr. Pastrnka. V mezidobí, v letech 1921–1926, ho osud zavál – jako mnoho jiných – na Slovensko, kde působil na Komenského univerzitě v Bratislavě. Zde – dříve než v Praze – byl r.1921 jmenován řádným profesorem. Již doktorská disertace *Studie o kronice mnicha Georgia Hamartola v církevně-slovanské literatuře*, obhájená r. 1912, byla předzvěstí Weingartovy vědecké orientace a specializace. Hlavní oblastí jeho badatelského zájmu se stala církevní slovanština a problematika byzantsko-slovanských vztahů. Dějinám byzantsko-slovanských vztahů byly věnovány Weingartovy práce *Počátky bogomilství, prvního opravného hnutí u Slovanů*¹⁰ a *Bulhaři a Cařihrad před tisíciletím*.¹¹ Nejvýznamnějším dílem z této oblasti je Weingartova habilitační práce z roku 1919 *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské*.¹² Pro finanční potíže vyšla publikace až o několik roků později, v letech 1922–1923 v Bratislavě, zřejmě díky tomu, že zde Wein-

⁸ Slovanský ústav vznikl zákonem r.1922, fakticky zahájil činnost až r.1928. Viz J. Bečka: *Slovanský ústav jako součást dějin československé slavistiky 1918–1945*, in: Česká slavistika 1998. České přednášky pro XII. mezinárodní sjezd slavistů, Krakov 1998, Praha: Slovanský ústav 1998 [=Slavia 67,1–2 (1998)], s. 241–248.

⁹ Redakční rada sborníku *Byzantinoslavica* byla ustanovena r.1928, byzantologická komise až r.1929. Viz L. Havlíková: *Česká byzantologie a Slovanský ústav*, Slavia 68 (1999) – v tisku.

¹⁰ Slovanský přehled 16,1 (1913) 1–15.

¹¹ *List dějin byzantských vlivů na osvětu slovanskou*, in: Výroční zpráva c. k. českého stát. gymnasia v Praze III, r.1914–1915, Praha 1915.

¹² Přehled a rozbor filologický, I–II, Bratislava 1922–1923.

gart tehdy působil jako profesor. Dvousvazková kniha je věnována slovanským překladům byzantských kronik, zejména kronice Georgia Hamartola.¹³ Jejím přínosem je literárněvědný a filologický rozbor kronik a určení filiace jejich rukopisů. Ve srovnání s Šafaříkovým dlouhodobým, „doživotním“ působením v Praze bylo Weingartovo pětileté působení na profesorské stoličce v Bratislavě epizodické. Přesto vydání jeho stěžejního díla *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské* zůstane spjato se Slovenskem, s Bratislavou.

Paleoslovenistka Z. Hauptová považuje Weingartovu práci *Byzantské kroniky* za natolik významnou, že se domnívá, že „položila základy české byzantologie.“¹⁴ Přijmeme-li tuto premisu a považujeme-li Weingarta za zakladatele české byzantologie, měli bychom ho zároveň – díky jeho působení v Bratislavě a vydání jeho korunního díla na tamní akademické půdě – považovat také za zakladatele slovenské byzantologie.

Hovoříme-li o počátcích byzantologie v našich zemích, nelze se nezmínit o historikovi J. Bidlovi (1868–1937).¹⁵ Byl to právě Bidlo, který – poprvé v naší historiografii a o 20 let dříve než Weingart – představil r.1902 naší odborné veřejnosti v článku *Studia byzantská a Karla Krumbachera Geschichte der byzantinischen Literatur*¹⁶ byzantologii jako ucelenou vědní disciplínu a pokusil se o zformování byzantologie jako nového vědeckého oboru.¹⁷ Bidlo se, po studii na filozofické fakultě v Praze, r. 1900 na Karlově univerzitě habilitoval a r.1905 se stal profesorem všeobecných dějin se zvláštním zřetelem k dějinám východní Evropy a Balkánského poloostrova. Roku 1929 byl jmenován prvním předsedou nově ustavené byzantologické komise při Slovanském ústavu. Vedle stati *Studia byzantologická*, která z hlediska programového zaměření a koncepce by-

¹³ Z. Hauptová, Miloš Weingart: s. 2–3.

¹⁴ Ibidem, s. 1.

¹⁵ Z Bidlových byzantologických prací např. *Studia byzantologická* a Karla Krumbachera *Geschichte der byzantinischen Literatur*, Čes. časopis historický 14 (1902) 129–158, 270–284; *Cesta Metodějova do Cařihradu*, ČMM 1916; *Kultura byzantská, její vznik a význam*, Praha 1917; kapitoly o byzantské a slovanské historii v *Dějínách lidstva od pravěku k lidstvu III: Základy středověku*, Praha 1937. Další práce viz Československé práce, s. 49–51.

¹⁶ Viz poznámka 15.

¹⁷ V. Vavřínek: *Byzantská studia v Československu*, in: *Dějiny Byzance*, Praha 1992, s. 472–475; L. Havlíková: *Česká byzantologie a Slovanský ústav*, *Slavia* 68 (1999) – v tisku.

zantologie byla z jeho byzantologických prací klíčová, napsal Bidlo další práce vztahující se k byzantským dějinám: *Cesta Metodějova do Cařihradu*, popularizační *Kultura byzantská* a ucelenější pojednání o historii Byzance a byzantsko-slovanských vztazích ve III. svazku *Dějiny lidstva od pravěku k dnešku*, vydaných v Melantrichu.¹⁸

Odpověď na otázku, kdo založil nebo kdy a kde byla založena česká, případně slovenská byzantologie není zdaleka jednoduchá. Zformování české a slovenské byzantologie nebylo jednorázovým činem, ani dílem jednoho člověka. Nová československá byzantologie se postupně vyčleňovala ze slavistiky, dílem také z klasických studií (*K. Müller, K. Svoboda, A. Salač*)¹⁹ a snažila se vymezit i vůči byzantologickým studiím na významných evropských byzantologických pracovištích v Německu, Francii, Rusku, Anglii aj. Na jejím vzniku se podílela řada vynikajících vědeckých osobností, rodila se z mnoha oborů (z historie, slovanské filologie a literární vědy, slovanské archeologie, dějin umění, právní vědy) a šlo o složitý a dlouhodobý proces. Československá byzantologie nebyla, zejména v počátcích „čistou“ vědeckou disciplínou, jak ji známe ze západoevropského nebo ruského prostředí, protože vznikla za odlišných historicko-kulturních předpokladů a na jiných základech. Většinou byla orientována na byzantsko-slovanské vztahy a propojena s řadou příbuzných a blízkých oborů, jak je to patrné z okruhů odborných zájmů a z publikační činnosti jejich představitelů.

Nelze proto odhlédnout ani od díla P.J. Šafaříka, ani od prací dalších badatelů – současníků Bidlových a Weingartových, kteří se zabývali byzantologickými tématy. Řadíme k nim např. slovanského archeologa a etnografa *L. Niederla* (1865–1944),²⁰ historika umění *L. N. Okuněva*

¹⁸ Viz poznámka 15.

¹⁹ V. Vavřínek: *Byzantská studia v Československu*, s. 474; L. Havlíková, *Česká byzantologie* – v tisku.

²⁰ Z Niederlových prací se vztahem k byzantologii např.: *K otázkám cyrilometodějských křížů*, Český lid 1894; *Vpády Slovanů na Balkán za vlády Justiniána*, ČČH 1905; *Michal Syrský a dějiny balkánských Slovanů v VI. století*, in: Sborník prací historických k 60. narozeninám J. Golla, Praha 1906; *Byzantské šperky v Čechách a na Moravě*, Památky archeologické 1926–1927; *Ta gyra Konstantína Porfyrogenneta*, Slavia 1929; *Příspěvky k vývoji byzantských šperků ze IV. až X. století*, Praha 1930; *Byzantský obchod a české země v IX. a X. století*, in: Od pravěku k dnešku I. Sborník J. Pekaře, Praha 1930. Viz také Československé práce, s. 336–340.

(1886–1949)²¹ nebo právního historika *Th. Saturnika* (1888–1949).²² Jejich vklad a podíl na vzniku české a slovenské byzantologie je nezastupitelný.

Vznik, počátky a vývoj naší byzantologie byl těsně propojen s pražskou slavistickou a historickou školou (Karlova univerzita, Slovanský ústav), která vychovala plejádu vynikajících odborníků pocházejících z Čech, Moravy i ze Slovenska. V období první republiky a často i v následujících letech, odcházela řada badatelů do Brna nebo do Bratislavy. Bratislavská a brněnská univerzita poskytly útočiště mnoha absolventům, mladým vědcům i renomovaným učitelům slavistických oborů a historie z pražské univerzity. Získávali zde první vědecké „ostruhy“, navazovali kontakty, habilitovali se, byli jmenováni profesory, tvořili a přednášeli. Pro mnohé se Bratislava nebo Brno stalo přestupní stanicí k profesorským postům v Praze, někteří však zůstali a jsou natrvalo spjati s bratislavským a brněnským univerzitním prostředím.

Pohlížíme-li na počátky byzantologie v českých zemích a na Slovensku z různých úhlů pohledu, můžeme Šafaříka považovat za „praotce“ české a slovenské byzantologie. Jsme si přitom vědomi, že nejde ještě o byzantologii v moderním pojetí a smyslu tohoto slova. Teprve generace Bidla, Weingarta, Niederla, Okuněva a dalších dala československé byzantologii moderní vědecké základy. Na ně navazovala nová generace badatelů. Mezi její významné představitele patřila Bidlova žačka – historička *Milada Paulová*, specialistka na dějiny Balkánu a východní Evropy, církevní historik *František Dvorník*, zabývající se církevními dějinami Byzance a Slovanů, Okuněvův žák *Josef Myslivec*, odborník na dějiny byzantského a východoslovenského umění nebo slovenský filolog a Weingartův žák *Antonín Dostál*. Na Slovensku, v Bratislavě působil další

²¹ K nejvýznamnějším Okuněvovým pracím patří např. *Monumenta artis serbicae* I, Praha – Zagreb 1928, II–IV, Praha 1930, 1931, 1932; *Kapitoly o pozdním byzantském umění, středověkém umění u východních a jižních Slovanů a o moderním ruském umění*, in: A. Matějček: *Dějiny umění v obrysech*, Praha 1942, 1948². Viz Československé práce, s. 346–347.

²² Např. *Příspěvky k šíření byzantského práva u Slovanů*, Praha 1922 nebo *O právu soukromém u Slovanů v dobách starších*, in: L. Niederle: *Slovenské starožitnosti*, odd.kulturní: Život starých Slovanů II, 2, Praha 1934. Viz Československé práce, s. 418–419.

z Weingartových žáků Ján Stanislav, který se věnoval cyrilometodějské problematice a staroslověnštině.²³

Hodnotíme-li práci badatelů, kteří se zasloužili o vznik československé byzantologie jako samostatného vědeckého oboru, vynikali v tomto směru na počátku tři velké postavy – polyhistorik P.J. Šafařík, historik J. Bidlo a filolog M. Weingart.

²³ J. Stanislav se habilitoval r.1934 v Praze pro obor srovnávací slovanská jazykověda a staroslověnština. Poté odešel do Bratislavy, kde po Weingartově smrti vydal z jeho pozůstalosti jako samostatnou knihu *Československý typ církevní slovančiny. Jeho pamiatky a význam*, 1949. Viz Československé práce, s. 432–434, 513; M. Kudělka aj., Československá slavistika, s. 171; I. Stanislav: *Život v slove*, Bratislava 1987; M. Pančíková: *Českí slavisti na Univerzite Komenského v Bratislave*, in: *Slavica Pragensia*....s. 54–55.